

Лялюк І.М.
Харківська гімназія № 65
Харківської міської ради
Харків, Україна

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ У РАМКАХ КУРСУ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Формування громадянського суспільства та правової держави, а також визнання людини, її прав і свобод як найвищої цінності, вимагають змін в освітній системі України. Зміни, які відбуваються в середній освіті, проявляються в коригуванні цілей, цінностей, змісту та методів навчання. Головною метою цих змін є досягнення нових освітніх результатів. Вони включають розвиток у випускників здатності захищати свої права через інституційні механізми, визначати власне ставлення до соціальних процесів, приймати самостійні рішення та нести відповідальність за свої вчинки. Важливою є також здатність до спільної діяльності, об'єднання навколо загальних цілей і цінностей. Сформованість цих компетентностей у випускників є вирішальним для майбутнього України, її демократичного розвитку та національної безпеки. Це набуває особливої актуальності в умовах війни з Російською Федерацією, коли від розвитку національної та громадянської ідентичності молоді залежить цілісність держави.

Після анексії Криму та початку військових дій на сході України формування національної та громадянської ідентичності серед молоді стало пріоритетом внутрішньої політики держави. Важливим кроком для реалізації цього завдання стало затвердження «Стратегії національно-патріотичного виховання» 18 травня 2019 року [6], запровадження якої планується на 2020-2025 роки, а також ухвалення у січні 2023 року Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [5]. Ці ініціативи спрямовані на виховання молоді через історичні досягнення України, збереження національних традицій та культурної спадщини. Вони покликані сприяти зміцненню незалежної та соборної держави. Оскільки сучасні загрози і виклики вимагають додаткових заходів. Національно-патріотичне виховання має важливе значення для забезпечення безпеки країни, адже воно допомагає формувати у молоді готовність захищати Батьківщину.

Цей процес включає різні аспекти – соціально-політичні, організаційні, функціональні тощо, але основним є виховання у молоді любові та пошани до рідної країни, її символів. Важливу роль у цьому відіграють родина та найближче соціальне оточення, яке передає культурні цінності та традиції. Значну частину цього процесу здійснюють навчальні заклади, зокрема школи, які формують повагу до української історії, культури, національних законів та принципів демократичної держави.

Для досягнення таких результатів у школі має бути розроблена система освітніх впливів на різних етапах навчання. Важливо враховувати, що процес формування національної та громадянської ідентичності починається з раннього віку, коли дитина починає усвідомлювати свою належність до чогось більшого, ніж просто її родина або населений пункт. Це так звана підсвідома національна ідентичність, яка є основою для подальшого осмислення своєї приналежності до нації та суспільства. Однак, з часом, коли дитина дорослішає, перед нею постає необхідність зробити свідомий вибір, зокрема щодо своєї особистої ідентичності [4, с. 2]. Важливо, щоб вона сприймала себе як частину української політичної нації, громадянина демократичної правової держави, з якою вона пов'язана через спільну соціальну пам'ять, цінності та сенси.

Важливо зазначити, що освітній простір складається з кількох складових: освітніх технологій, позанавчальної діяльності, управлінських аспектів навчального процесу, а також взаємодії з соціальними та зовнішніми освітніми інститутами, поряд з впливом різних соціально-психологічних, політичних та матеріальних факторів на учнів. Для ефективного формування цих ідентичностей необхідно створити такі умови:

1. Використання сучасних освітніх технологій, що сприяють активному залученню учнів до навчального процесу та розвитку їхніх громадянських якостей;

2. Організація позанавчальної діяльності, зокрема гуртків, спортивних заходів і інших форм позашкільної роботи, що допомагають розвитку соціальних і громадянських компетенцій;

3. Система управління навчально-виховним процесом, що включає застосування методів, орієнтованих на громадянське виховання;

4. Взаємодія з зовнішніми соціальними та освітніми інститутами – сім'єю, місцевою громадою, громадськими організаціями, що підвищують рівень громадянської активності учнів;

5. Врахування впливу матеріальних, політичних, ідеологічних та соціально-психологічних факторів на розвиток особистості учня в процесі навчання.

Ці умови допомагають створити необхідне середовище для розвитку громадянської ідентичності школярів і формування їх як активних учасників суспільства [2, с. 330].

Завдання формування національної та громадянської ідентичності можна реалізувати через кілька ключових напрямків, серед яких виділяються історичне, духовно-моральне, політичне та правове, а також національно-патріотичне виховання. Історичне виховання передбачає вивчення історії України для розвитку почуття гордості та належності до героїчних подій минулого і сучасності, а також усвідомлення відповідальності за події в суспільстві та державі. Це сприяє розвитку патріотичних переконань і розумінню важливості держави у сучасному світі, а також збереженню культури та традицій народу. Духовно-моральне виховання орієнтоване на формування цінностей громадянськості, патріотизму, гуманізму і моральності,

на виховання почуття власної гідності, відповідальності та нетерпимості до порушення моральних норм і прав. Політичне та правове виховання охоплює знання політичних процесів, ролі Збройних Сил у безпеці країни, а також орієнтацію в правовому полі держави. Національно-патріотичне виховання акцентує увагу на засвоєнні цінностей громадянськості, любові до Батьківщини, гордості за приналежність до свого народу та поваги до національних символів і святинь [3, с. 14]. Усі ці напрямки взаємно підтримують і доповнюють один одного, сприяючи формуванню національної та громадянської ідентичності молоді та готуючи її до активної участі в житті суспільства і держави.

Ефективність формування національної та громадянської ідентичності в сучасному освітньому середовищі залежить від численних факторів. Цей процес є можливим лише за умови реалізації прав і свобод людини в школі, де основними принципами повинні бути гідність, повага та відповідальність. Спілкування, зокрема між адміністрацією та вчителями, має бути прикладом для учнів, відзначаючись взаємоповагою, толерантністю, відкритістю та демократією. Родина також має вирішальне значення у формуванні громадянської ідентичності дитини, тому важливим є тісне співробітництво між педагогами та батьками, яке повинно сприяти формуванню правового світогляду та зацікавленості у захисті прав і гідності дитини [2, с. 332]. Досягнення результативності формування національної та громадянської ідентичності учнів залежить від впровадження виховних технологій, зокрема таких педагогічних умов: застосування особистісно-орієнтованого підходу до виховання, врахування психологічних та вікових особливостей дітей, а також створення можливостей для прояву здобутих знань і навичок у поведінці учнів.

Великою мірою розвиток громадянської та національної ідентичності учнів залежить від впровадження методів і форм діяльнісного підходу в навчанні. Це означає, що навчальний процес орієнтований на досвід самих учасників у розв'язанні конкретних ситуацій і проблем. Використання цього підходу має кілька переваг: він надає структуру для різних навчальних ситуацій, дозволяє збільшити час на навчання завдяки завданням поза класом, дає змогу працювати з реальними проблемами, використовувати автентичні матеріали, робить навчання більш осмисленим та мотиваційним, а також надає учням відчуття досягнень. Важливою складовою цього підходу є залучення учнів до самоврядування відповідно до їхніх вікових можливостей, дотримання норм навчального закладу, ведення діалогу та складання життєвих планів із врахуванням реальних умов. Освітні заклади повинні створити умови, що сприяють розвитку самостійного та критичного мислення учнів, допомагають їм осмислювати інформацію з різних джерел, вирішувати практичні завдання та формувати особистісні оцінки. Зокрема, важливо використовувати різноманітні форми і методи навчання, що стимулюють формування національної та громадянської ідентичності, такі як технології розвитку критичного мислення, проектні, інтерактивні та ігрові методи, а також інформаційні і проблемні технології. Виховні заходи, включаючи конкурси, соціальні проекти, здоровий

спосіб життя, марафони та самоврядування, також сприяють формуванню цих ідентичностей у школярів.

Зрозуміло, що гуманітарні науки, такі як українська мова та література, історія України, громадянська освіта та правознавство, створюють широкі можливості для формування національної та громадянської ідентичності. Однак ці завдання можна реалізувати й під час викладу інших предметів. Вчителям слід дотримуватися такого підходу: проаналізувати навчальну програму та визначити теми, питання та поняття, що сприятимуть формуванню цих ідентичностей; сформулювати ключові проблемні питання, на основі яких можна організувати обговорення в класі; визначити цілі уроку з урахуванням формування громадянських компетентностей учнів та вибрати методи, що найефективніше допоможуть досягти цих цілей. Після цього можна підготувати фрагмент уроку та випробувати його на практиці [1, с. 22]. Такий підхід дозволяє акцентувати увагу на розвитку національної та громадянської ідентичності у змісті навчальних предметів, збагачувати його новими аспектами, які відповідають реальному життю учнів і їх потребам як громадян, а також ефективно використовувати методи навчання для досягнення поставлених цілей. В таких умовах інтеграція, як внутрішньогалузева, так і міжгалузева, є доцільною, оскільки вимагає подолання предметної та галузевої ізоляції.

Однак найбільш важливу роль у формуванні національної ідентичності школярів може відігравати курс українознавства, адже він охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із історією, культурою, традиціями та національними цінностями України. Заняття з українознавства дозволяють учням ознайомитися з важливими етапами національної історії, від давніх часів до сучасності, що формує почуття гордості за свою країну, усвідомлення її історичних досягнень та випробувань. Це зміцнює їхнє почуття приналежності до нації. Українська мова та література є основою національної культури. Знайомство з класичними творами українських письменників, поетів, філософів допомагає учням розуміти та оцінювати культурні здобутки нації, а також сприяє формуванню мовної та культурної ідентичності. Під час навчання з українознавства учні знайомляться з історією національних свят, традицій, обрядів, які глибше прив'язують їх до національної спадщини. Це сприяє вихованню патріотизму і гордості за свою батьківщину. Курс допомагає школярам глибше розуміти значення національних символів (герб, прапор, гімн) та їх роль у формуванні національної свідомості, дає змогу осмислити основи демократичних цінностей та громадянської відповідальності. На уроках українознавства учні можуть аналізувати важливі події в історії та суспільстві, що дозволяє їм розвивати критичне мислення, вміння формулювати власну позицію та брати активну участь у громадському житті. Загалом, курс українознавства є потужним інструментом для розвитку національної свідомості учнів, сприяючи глибшому усвідомленню ними своєї ролі як частини великої нації та держави.

Для формування національної ідентичності школярів у рамках курсу українознавства можна використовувати різноманітні методики, які сприятимуть активному залученню учнів до навчального процесу, розвитку критичного мислення та глибокого усвідомлення своєї приналежності до української нації. Метод проектів дозволяє учням досліджувати конкретні аспекти національної історії, культури, традицій або мови в командній роботі. Проекти можуть включати створення презентацій, написання есе, виготовлення музейних експозицій, проведення досліджень, що дає змогу учням активно включатися в процес пізнання та самовираження через творчість. Це також дозволяє школярам застосовувати отримані знання на практиці, що сприяє глибшому розумінню національних цінностей. Використання методу дискусій допомагає учням формувати критичне мислення, вчить аргументувати свою точку зору і поважати чужі думки. Під час обговорення важливих національних проблем, історичних подій чи сучасних викликів вони можуть осмислювати свій зв'язок з Україною, розвивати громадянську позицію та визначати свою роль у розвитку держави. Це також формує вміння аналізувати події в контексті національної ідентичності. Використання інтерактивних методів (рольові ігри, симуляції, інтерактивні навчальні платформи) дозволяє учням активно залучатися до навчального процесу через різноманітні вправи. Наприклад, рольові ігри можуть бути спрямовані на відтворення історичних подій, що допомагає школярам краще усвідомити значення цих подій для формування національної свідомості. Кейс-метод може бути застосований для розгляду реальних або уявних ситуацій, які ставлять перед учнями питання, що стосуються національних інтересів, прав і свобод людини, патріотизму тощо. Учні мають можливість вирішувати проблеми, аналізуючи різні аспекти національної і громадянської ідентичності, що сприяє розвитку практичних навичок громадянської відповідальності. Використання елементів дослідницької діяльності, таких як наукові конференції чи дослідницькі проекти, дозволяє учням поглиблювати свої знання з історії, культури, права та інших аспектів українознавства, самостійно шукаючи відповіді на важливі питання. Це сприяє розвитку інтелектуальної самостійності та формуванню усвідомленої національної ідентичності. Застосування відеоматеріалів, документальних фільмів, мультимедійних презентацій може бути ефективним способом донести до учнів інформацію про важливі історичні події, культурні цінності, символіку та інші елементи національної ідентичності. Візуалізація цих аспектів посилює їх сприйняття та допомагає зробити навчальний процес більш захоплюючим. Використання порівняльного аналізу між історичними подіями, культурними явищами різних етапів розвитку України допомагає учням зрозуміти етапи формування національної ідентичності та важливість збереження національної спадщини. Ці методики сприяють не лише засвоєнню знань, але й розвитку активної громадянської позиції, формуванню у школярів глибокого почуття приналежності до української нації та усвідомлення їхньої ролі у її майбутньому.

Таким чином, для досягнення ефективного формування національної та громадянської ідентичності необхідно реалізувати кілька ключових заходів: розробка програми національно-патріотичного виховання для кожного навчального закладу на основі цілей, визначених державними програмами. Ця програма повинна об'єднати зусилля всього педагогічного колективу та забезпечити більш систематичний і цілеспрямований підхід до роботи. Важливо, щоб ця програма допомогла учням здійснити правильний вибір у дорослому житті та підготувала їх до відповідальності за себе, своє суспільство та країну. Тому ключовим є створення сприятливого освітнього середовища в навчальних закладах для ефективного реалізації цього важливого завдання. Курс українознавства відіграє важливу роль у формуванні національної та громадянської ідентичності школярів. Через вивчення історії, культури, мови та традицій України учні отримують можливість глибше зрозуміти свою приналежність до української нації. Це сприяє розвитку почуття гордості за свою країну, формуванню громадянської свідомості та відповідальності за майбутнє держави. Завдяки інтеграції знань з різних дисциплін і застосуванню активних методів навчання, курс українознавства допомагає учням усвідомити важливість національної ідентичності у контексті сучасних викликів і глобалізації.

Література:

1. Гончарова О. С. Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках історії. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін» / Упоряд. Г. Г. Яковенко. Харків, 2019. С. 21-25.
2. Костюк Л. Б., Муляр Н. М. Формування громадянської ідентичності школярів засобами правової культури. Молодий вчений. 2020. № 6 (82). С. 329-333.
3. Основи розвитку сфери національно-патріотичного виховання: методичний посібник для фахівців у сфері НПВ / О. В. Сіра, В. О. Волков, О. В. Ярошенко. Житомир, Держ. Ін-т сімейн. та молод. політики. 2021. 100 с.
4. Пошетун О. І. Актуальні питання формування національної ідентичності учнів у процесі здобуття громадянської та історичної освіти: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання», 6 квітня 2023 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2023. № 5(1). С. 1-4. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5116> (Дата звернення 10.03.2024)
5. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13 грудня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (Дата звернення 10.03.2024)
6. Стратегія національно-патріотичного виховання. Затверджена Затверджено Указом Президента України 18 травня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (Дата звернення 10.03.2024)